

สุขทริยนาฏศิลป์ไทย

รองศาสตราจารย์อมรา กล้าเจริญ

ศูนย์รียนนาฏศิลป์ไทย

รองศาสตราจารย์อมรา กล้าเจริญ

สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์

วังบูรพา : 860-862 ถนนมหาไชย แขวงวังบูรพาภิรมย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร 10200

โทร. 0-2221-0742, 0-2221-6567 แฟกซ์ 0-2225-3300

ปิ่นเกล้า : 1/35-39 ถนนบรมราชชนนี แขวงอรุณอมรินทร์ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร 10700

โทร. 0-2434-8814-5 แฟกซ์ 0-2424-0152

สุนทรียนาฏศิลป์ไทย

รองศาสตราจารย์อมรา กล้าเจริญ

ราคา 350 บาท

จัดทำเป็นฉบับ E-Book ครั้งที่ 1 เดือนมีนาคม พ.ศ. 2569

หนังสือเล่มนี้สงวนลิขสิทธิ์ตาม พ.ร.บ. ลิขสิทธิ์ พุทธศักราช 2558

ห้ามผู้ใดพิมพ์ซ้ำ ลอกเลียน ส่วนใดส่วนหนึ่งของหนังสือเล่มนี้

ไม่ว่าในรูปแบบใดๆ นอกจากจะได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรเท่านั้น

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

อมรา กล้าเจริญ.

สุนทรียนาฏศิลป์ไทย.--กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2569.

324 หน้า.

1. นาฏศิลป์ไทย. I. ชื่อเรื่อง.

793.319593

ISBN (e-book) 978-616-538-372-1

ผู้จัดพิมพ์และจัดจำหน่าย สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์

บรรณาธิการบริหาร : ประสาร สันติวัฒนา บรรณาธิการ : ภูสิทธิ พลายขมภู กองบรรณาธิการ : สนธยา ราษีทอง
อิติมา เพ็ชรศรี พิสูจน์อักษร : จิระภรณ์ คักดีแก้ว ฝ่ายศิลปกรรม : กองสุพันธ์ ขวาเปาะ ประยง อ่อนแสง
ปัญญา ผูกสินธ์ เอกพันธ์ ขวาเปาะ รูปเล่มและอาร์ตเวิร์ค : ชัยวัฒน์ แก้วกู่ เรียงพิมพ์ : ณศวรรณ พลสมัคร
ออกแบบปก : อธิพล ศรีสวัสดิ์ ประสานงานการผลิต : ปิยะวัลย์ พันธุ์แจ่ม ภัณฑุญา วงศ์ภาคำ อรมา คงสุวรรณ

สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์ขอเรียนเชิญครู-อาจารย์และบุคคลทั่วไปทุกท่านที่สนใจในงานเรียบเรียงการเขียนเอกสาร
ประกอบการสอน เอกสารคำสอน ตำรา หนังสือ รายงานการพัฒนา นวัตกรรม งานประดิษฐ์ รวมทั้งผลงานทาง
วิชาการทุกสาขา และมีผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบผลงานถูกต้องตามหลักวิชาการให้อีกด้วย ทั้งนี้ให้ส่งสำเนาต้นฉบับ ประวัติ
สถานที่ทำงาน เบอร์โทรศัพท์ ที่อยู่ ที่สามารถติดต่อได้สะดวกมาในนาม บรรณาธิการ สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์
1/35-39 ถนนบรมราชชนนี แขวงอรุณอมรินทร์ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร 10700

ในกรณีที่ท่านต้องการซื้อเป็นจำนวนมาก เพื่อใช้ในการสอน การฝึกอบรม และส่งเสริมการขาย เป็นต้น
กรุณาติดต่อสอบถามราคาพิเศษได้ที่ สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์ทุกสาขา : สาขาปิ่นเกล้า : โทร. 0-2434-8814-5;
สาขาวังบูรพา : โทร. 0-2221-0742, 0-2221-6567

พิมพ์ที่ โอ. เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์

113/13 ซอยวัดสุวรรณศิริ ถนนบรมราชชนนี แขวงอรุณอมรินทร์ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร 10700

โทร. 0-2433-3653, 0-2434-6850-1

คำนำ

สุนทรียนาฏศิลป์ไทย เป็นหนังสือที่ให้ความรู้ทางนาฏศิลป์ไทย และการละเล่นของไทยประเภทต่างๆ ผู้ที่สนใจควรรู้และทำความเข้าใจการละเล่นของไทยแต่ละประเภท เพื่อเสริมความรู้ นำไปสู่การปฏิบัติให้เกิดความชำนาญเพื่อผลสำเร็จในการเผยแพร่ และเพื่อการสืบทอดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของไทยต่อไป

หนังสือ สุนทรียนาฏศิลป์ไทย เล่มนี้ ได้มีการปรับปรุงเนื้อหาสาระความรู้ตามคำแนะนำของท่านผู้รู้ และท่านผู้สนใจให้ข้อมูลเพิ่มเติมให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ซึ่งผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณมา ณ ที่นี้

ประโยชน์และคุณค่าทางวิชาการที่พึงได้จากหนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนขออุทิศในส่วนที่เป็นประโยชน์ ขอคารวะแก่บูรพคณาจารย์ ขอขอบคุณเจ้าของเอกสารตำราทางวิชาการ และข้อมูลทางออนไลน์ที่ได้กล่าวอ้างถึงในหนังสือเล่มนี้ และขอขอบคุณทางสำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์ที่ได้จัดพิมพ์สนับสนุนวิชาการในสาขานี้ ให้แพร่หลาย มา ณ โอกาสนี้ด้วย

รองศาสตราจารย์อมรา กล้าเจริญ

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
คำนำ	(1)
สารบัญ	(3)
สารบัญภาพ	(9)
บทที่ 1 สุนทรียนาฏศิลป์ไทย	1
1.1 ความหมายของคำว่าสุนทรียนาฏศิลป์ไทย	1
1.2 มูลเหตุของการเกิดนาฏศิลป์	3
1.3 ตำนานการกวนน้ำอมฤต	8
สรุป	10
บทที่ 2 การละครไทย	13
2.1 ความหมายของการละครไทย	13
2.2 ที่มาของคำว่า “ละคร”	14
2.3 ประเภทของละคร	15
2.3.1 ละครร่ำ	15
1) ละครโนราชาตรี	15
2) ละครนอก	18
3) ละครใน	20
4) ละครตีก๋อตำบรพ์	23
5) ละครพันทาง	25
6) ละครเสภา	29

สารบัญ (ต่อ)

2.3.2	ละครที่ไม่ใช่ละครร่ำ	32
1)	ละครร้อง	32
2)	ละครสังคีต	34
3)	ละครพูด	35
4)	ละครเพลง	37
5)	ละครหลวงวิจิตรวาทการ	39
2.4	คุณค่าของการละครไทย	40
2.4.1	คุณค่าของละครในด้านศิลปะ	41
2.4.2	คุณค่าของการละครที่มีต่อวัฒนธรรม	41
2.4.3	คุณค่าของการละครในการศึกษา	43
	สรุป	44
บทที่ 3	กำเนิดโขน	47
3.1	หนังใหญ่	48
3.1.1	หนังเฝ้า	48
3.1.2	หนังคนजर	49
3.1.3	หนังง่า	49
3.1.4	หนังเมือง	50
3.1.5	หนังจับ	50
3.1.6	หนังเบ็ดเตล็ด	51
3.2	กระบี่กระบอง	56
3.3	การเล่นซึกนาคคีดำบรรพ์	59
	สรุป	61

สารบัญ (ต่อ)

บทที่ 4 โขน	63
4.1 ประเภทของการแสดงโขน	63
4.1.1 โขนกลางแปลง	64
4.1.2 โขนนั่งราว	64
4.1.3 โขนหน้าจอ	65
4.1.4 โขนโรงใน	66
4.1.5 โขนฉาก	67
4.1.6 โขนศาลาเฉลิมกรุง	67
4.1.7 โขนพระราชทาน	69
4.2 องค์ประกอบของการแสดงโขน	72
4.2.1 การแสดงเบิกโรง	72
4.2.2 เรื่องที่แสดง	74
4.2.3 บทโขน	75
4.2.4 ดนตรีและเพลงที่ใช้บรรเลงเพลงขับร้อง	81
4.2.5 ผู้แสดง	88
4.2.6 ภาษาท่ารำในโขน	90
4.2.7 ระเบียบในโขน	96
4.2.8 ตลกในโขน	100
4.2.9 การแต่งกาย	102
4.2.10 เครื่องโรง	110

สารบัญ (ต่อ)

4.2.11 ฉาก	113
4.2.12 โอกาสที่แสดง	116
สรุป	118
บทที่ 5 หุ่น	121
5.1 หุ่นใหญ่หรือหุ่นหลวง	121
5.2 หุ่นเล็กหรือหุ่นวังหน้า	123
5.3 หุ่นกระบอก	123
5.4 หุ่นละครเล็ก	125
สรุป	126
บทที่ 6 การละเล่นของหลวง	129
6.1 ระเบง	129
6.2 โมงครุ่ม	131
6.3 กุลาตีไม้	133
6.4 แทงวิสัย	134
6.5 กระจ้อ๊วแทงคว่าย	135
สรุป	136
บทที่ 7 รำ ระเบ้า และฟ้อน	139
7.1 รำ	139
7.2 ระเบ้า	141
7.3 ฟ้อน	143
สรุป	145

สารบัญ (ต่อ)

บทที่ 8 นาฏยศัพท์ และภาษาทำนาฏศิลป์	147
8.1 นาฏยศัพท์	147
8.2 ภาษาทำนาฏศิลป์	154
สรุป	161
บทที่ 9 การแสดงที่เป็นศิลปะสืบเนื่องกันมาตามความนิยม	165
9.1 มหรสพ	165
9.2 การละเล่นพื้นเมือง	170
9.2.1 การละเล่นพื้นเมือง ในรูปแบบของ “เพลงพื้นเมือง”	170
9.2.2 การละเล่นพื้นเมือง ในรูปแบบของ “การแสดงพื้นเมือง”	191
สรุป	214
บทที่ 10 พิธีไหว้ครูโขนละคร	217
10.1 ความหมายของการไหว้ครู	217
10.2 ความสำคัญของพิธีไหว้ครู	217
10.3 พิธีไหว้ครูโขนละคร	219
สรุป	223
บทที่ 11 รำวงมาตรฐาน	225
11.1 ความเป็นมา	225
11.2 ผู้คิดประดิษฐ์ท่ารำ	226
11.3 ดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดง	227
11.4 การแต่งกาย	227
11.5 ท่ารำ และบทเพลงรำวงมาตรฐาน	229

สารบัญ (ต่อ)

11.6 โอกาสที่ใช้แสดง	238
สรุป	239
บทที่ 12 บทสรุป	241
บรรณานุกรม	261
ภาคผนวก	271
ดัชนี	291
ประวัติผู้เขียน	297

สารบัญญภาพ

บทที่ 1	หน้า
ภาพที่ 1.1 พระอิศวรปางนาฏราช	5
ภาพที่ 1.2 พระภารตมุณี ผู้รจนา “นาฏยศาสตร์”	6
ภาพที่ 1.3 เทวสถานนาฏราช เมืองจันทน์พรม ประเทศอินเดียตอนใต้	6
ภาพที่ 1.4 ตัวอย่างท่าฟ้อนรำของพระอิศวร	7
ภาพที่ 1.5 รูปปั้นพิธิชัคนาคติกดำบรรพ์ ที่ สนามบินสุวรรณภูมิ	8
บทที่ 2	
ภาพที่ 2.1 การแต่งกายโนราของตัวนายโรง	17
ภาพที่ 2.2 ท่าเขาควยหรือราหูจับจันทร์	17
ภาพที่ 2.3 ท่าจีบหน้า	17
ภาพที่ 2.4 พิธีกรรมปลูกโรงละครชาตรี และการแสดงละครชาตรี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	18
ภาพที่ 2.5 ละครนอกเรื่อง สังข์ทอง ตอนเลือกคู่	19
ภาพที่ 2.6 ละครใน เรื่อง อิเหนา ตอน หย่าหั้นตามนกยูง	22
ภาพที่ 2.7 ภาพเขียนสีปิดทองทำรำบังพระสุริยา	22
ภาพที่ 2.8 ละครตีกดำบรรพ์ เรื่อง สังข์ศิลป์ชัย ตอน ตกแหว	25
ภาพที่ 2.9 โรงละครปรีณซ์ เธียเตอร์ของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง	26
ภาพที่ 2.10 ละครพันทาง เรื่อง พระลอ ตอน พระลอตามไก่	27
ภาพที่ 2.11 การแสดงละครเสภา เรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอนละเลงขนมเบื้อง	31
ภาพที่ 2.12 ละครร้องเรื่อง สาวเครือฟ้า	33

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่ 2.13	ละครสังคีต เรื่อง วิวาทพระสมุท	34
ภาพที่ 2.14	พระราชนิพนธ์ละครเรื่องนิตราชาคริตสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เป็นตัวนางนอศาดอล	35
ภาพที่ 2.15	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแสดงเป็นนายมันปิ่นยาวในการแสดงละครพูดคำกลอน เรื่องพระร่วง	36
ภาพที่ 2.16	ศิลปะในการแสดงโขนพระราชทาน ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์	42
ภาพที่ 2.17	ละครเรื่อง สี่แผ่นดิน แสดงให้เห็นวัฒนธรรมและวิถีชีวิต ในรัชกาลที่ 5-8	42
ภาพที่ 2.18	ละครโทรทัศน์เรื่อง บุพเพสันนิวาส ได้ปลุกสำนึกจิตของคนไทย ให้รักในศิลปะและวัฒนธรรมของไทย	43
บทที่ 3		
ภาพที่ 3.1	หนังเฝ้า	49
ภาพที่ 3.2	หนังคนजर	49
ภาพที่ 3.3	หนังเพลงหรือหนังง่า	50
ภาพที่ 3.4	หนังเมือง	50
ภาพที่ 3.5	หนังจับ ลิงขาวจับลิงดำ	51
ภาพที่ 3.6	หนังเบ็ดเตล็ด	51
ภาพที่ 3.7	หนังเจ้า พระอิศวร พระฤๅษี พระนารายณ์	54
ภาพที่ 3.8	ท่าลับหอ	58
ภาพที่ 3.9	ท่าขัดหลังบังเงา	58

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่ 3.10	ท่าเชิญพาน	58
ภาพที่ 3.11	ท่าพลองไม้ศอก	58
ภาพที่ 3.12	ท่าดาบมือเดียว	58
ภาพที่ 3.13	ท่าดาบสองมือ	58
ภาพที่ 3.14	การต่อสู้ด้วยพลองไม้ศอกและกระบอง	59
ภาพที่ 3.15	การต่อสู้ด้วยมือเปล่า	59
บทที่ 4		
ภาพที่ 4.1	การแสดงโขนกลางแปลง	64
ภาพที่ 4.2	การแสดงโขนกลางแปลง	64
ภาพที่ 4.3	โขนนั่งราว	64
ภาพที่ 4.4	โขนนั่งราว	64
ภาพที่ 4.5	การแสดงโขนหน้าจอ	65
ภาพที่ 4.6	การแสดงโขนหน้าจอ	65
ภาพที่ 4.7	การแสดงโขนโรงใน	66
ภาพที่ 4.8	การแสดงโขนโรงใน	66
ภาพที่ 4.9	การแสดงโขนฉาก	67
ภาพที่ 4.10	การแสดงโขนฉาก	67
ภาพที่ 4.11	โรงมหรสพหลวง ศาลาเฉลิมกรุง	68
ภาพที่ 4.12	รูปแบบเวทีภายในการแสดงโขนในโรงมหรสพหลวง ศาลาเฉลิมกรุง	68

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่ 4.13 การแสดงโขน ตอนลักสีดา	68
ภาพที่ 4.14 สূจิบัตรการแสดงโขน เรื่องหนุมานชาญกำแหง	69
ภาพที่ 4.15 การแสดงโขนตอน พรหมศาสตร์	70
ภาพที่ 4.16 การแสดงโขนตอน นางลอย	70
ภาพที่ 4.17 การแสดงโขนตอน ศีกมัยราพณ์	71
ภาพที่ 4.18 การแสดงโขนตอน จองถนน	71
ภาพที่ 4.19 การแสดงชุด ศีกกุมภกรรณ ตอน โมกขศักดิ์	71
ภาพที่ 4.20 การแสดงชุด ศีกอินทรชิต ตอน นาคบาศ	71
ภาพที่ 4.21 การแสดงชุดจับลิงหัวค้ำ	73
ภาพที่ 4.22 การแสดงเบิกโรงโขนหน้าจอ “นารายณ์ปราบนนทก”	73
ภาพที่ 4.23 เบิกโรง “ระบำนารายณ์เจ็ดปาง”	73
ภาพที่ 4.24 รำเบิกโรงชุด “ประเลง”	74
ภาพที่ 4.25 ยกรบ “สงครามระหว่างพระรามกับทศกัณฐ์”	75
ภาพที่ 4.26 วงปี่พาทย์เครื่องห้า	82
ภาพที่ 4.27 วงปี่พาทย์เครื่องคู่	82
ภาพที่ 4.28 วงปี่พาทย์เครื่องใหญ่	83
ภาพที่ 4.29 โกร่ง	83
ภาพที่ 4.30 ตัวโขนฝ่ายพระ พระราม พระลักษมณ์สวมหัว	88
ภาพที่ 4.31 ตัวนางสวมมงกุฎนาง	89
ภาพที่ 4.32 ตัวนางสวมรัตเกล้าเปลว	89

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่ 4.33 ยักษ์ใหญ่ “ทศกัณฐ์หน้าทอง”	89
ภาพที่ 4.34 ยักษ์น้อย “พิเภก”	89
ภาพที่ 4.35 ท้าวมหาชมพู	90
ภาพที่ 4.36 หนุมาน	90
ภาพที่ 4.37 รำหน้าพาทย์ตระนิมิต “แปลงกาย” ของหนุมานและองค์เป็น นกกาและหมาเฝ้า เพื่อทำลายพิธีลับหอของกุ่มภรรยา	91
ภาพที่ 4.38 แสดงความหมายการใช้ท่า “ตัวเรา” ของ ตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์ และตัวลิง	91
ภาพที่ 4.39 แสดงความหมายการใช้ท่า “รัก” ของ ตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์ และตัวลิง	92
ภาพที่ 4.40 แสดงความหมายการใช้ท่า “ยิ้มหรือดีใจ” ของ ตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์ และตัวลิง	92
ภาพที่ 4.41 แสดงความหมายการใช้ท่า “โกรธ” ของ ตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์ และตัวลิง	93
ภาพที่ 4.42 แสดงความหมายการใช้ท่า “เศร้าโศกหรือร้องไห้” ของ ตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์ และตัวลิง	93
ภาพที่ 4.43 กระบวนการจัดทัพของพระลักษมณ์	94
ภาพที่ 4.44 กระบวนการจัดทัพของกุ่มภรรยา	94
ภาพที่ 4.45 การใช้กระบวนการท่าต่อสู้ “ลอย 1”	95
ภาพที่ 4.46 การใช้กระบวนการท่าต่อสู้ “ลอย 2”	95
ภาพที่ 4.47 การใช้กระบวนการท่าต่อสู้ “ลอย 3”	95
ภาพที่ 4.48 การใช้กระบวนการท่าต่อสู้ “ลอยสูง”	95

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่ 4.49 ทำต่อสู้อู๋ “ลอยหกบ่า”	95
ภาพที่ 4.50 ทำต่อสู้อู๋	95
ภาพที่ 4.51 ทำต่อสู้อู๋ “ลอยพิเศษ”	95
ภาพที่ 4.52 ทำต่อสู้อู๋ “ลอย 1”	96
ภาพที่ 4.53 ทำต่อสู้อู๋ “ลอย 2”	96
ภาพที่ 4.54 ทำต่อสู้อู๋ “ลอย 3”	96
ภาพที่ 4.55 ระบายพรหมศาสตร์ “โขนพระราชทาน”	97
ภาพที่ 4.56 ระบายพรหมศาสตร์ “โขนกรมศิลปากร”	97
ภาพที่ 4.57 ระบายอุ๋ทอง “โขนกรมศิลปากร”	97
ภาพที่ 4.58 ระบายอุ๋ทอง “โขนกรมศิลปากร”	97
ภาพที่ 4.59 ระบายวีรชัยยักษ์	98
ภาพที่ 4.60 ระบายวีรชัยยักษ์	98
ภาพที่ 4.61 ระบายวีรชัยลิง	98
ภาพที่ 4.62 ระบายวีรชัยลิง	98
ภาพที่ 4.63 ระบายมฤคระเริง	99
ภาพที่ 4.64 ระบายมฤคระเริง	99
ภาพที่ 4.65 ระบายบันเทิงกาสร	99
ภาพที่ 4.66 ระบายบันเทิงกาสร	99
ภาพที่ 4.67 ตลกโขนสวมหัวฝ้ายลิง ฝ้ายยักษ์	101
ภาพที่ 4.68 ตลกโขนแทรกดำเนินเรื่อง “กำเนียดองคต”	101

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่ 4.69 ซฎายอดแหลมหรือยอดชัย	102
ภาพที่ 4.70 ซฎายอดน้ำเต้า	102
ภาพที่ 4.71 มงกุฎกษัตริย์	102
ภาพที่ 4.72 รัตเกล้าเปลว	102
ภาพที่ 4.73 หัวโขนยักษ์ ทศกัณฐ์หน้าทอง	103
ภาพที่ 4.74 หัวโขนยักษ์ วิรุณจำบัง	103
ภาพที่ 4.75 หัวโขนยักษ์ นางสำนักรา	103
ภาพที่ 4.76 หัวโขนยักษ์ กากนาสูร	103
ภาพที่ 4.77 หัวโขนหนุมาน ทรงเครื่องมงกุฎเดินหน	104
ภาพที่ 4.78 หัวโขน มหาชมพู	104
ภาพที่ 4.79 หัวโขน หนุมาน	104
ภาพที่ 4.80 หัวโขน นิลพัท	104
ภาพที่ 4.81 ภาพร่างเครื่องแต่งกายตัวพระ	106
ภาพที่ 4.82 การแต่งกายตัวพระ “พระราม”	106
ภาพที่ 4.83 ภาพร่างเครื่องแต่งกายตัวนาง	107
ภาพที่ 4.84 เครื่องแต่งกายตัวนาง “นางสีดา	107
ภาพที่ 4.85 ภาพร่างเครื่องแต่งกายตัวยักษ์	108
ภาพที่ 4.86 การแต่งกายตัวยักษ์ “ทศกัณฐ์”	108
ภาพที่ 4.87 ภาพร่างเครื่องแต่งกายตัวลิง	109
ภาพที่ 4.88 การแต่งกายตัวลิง “หนุมาน”	109

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่ 4.89 ท้องพระโรงเมืองลγκα “การใช้เตียงสำหรับตัวละคร”	110
ภาพที่ 4.90 หมอนขวาน	110
ภาพที่ 4.91 หมอนอิฐ	110
ภาพที่ 4.92 พานเครื่องราชูปโภค	111
ภาพที่ 4.93 พัดกับแซ่	111
ภาพที่ 4.94 โรงพระราชพิธีสี่เสี้ยว	111
ภาพที่ 4.95 ราชรถ	112
ภาพที่ 4.96 ราชรถพระลักษมณ์ออกรบ	112
ภาพที่ 4.97 การใช้กลดหรือสัปทนที่ใช้กับแม่ทัพหรือตัวนายทัพ	112
ภาพที่ 4.98 ธงนำขบวนฝ่ายพระราม (มนุษย์)	112
ภาพที่ 4.99 ธงนำขบวนฝ่ายยักษ์	112
ภาพที่ 4.100 ฉากพลับพลาฝ่ายพระราม	113
ภาพที่ 4.101 ฉากพลับพลาฝ่ายลγκα	114
ภาพที่ 4.102 ฉากนางเบญกายเหาะหนีขึ้นจากกองไฟ	114
ภาพที่ 4.103 ฉากอมพลับพลา	114
ภาพที่ 4.104 ฉากสนามรบระหว่างพระรามกับทศกัณฐ์	115
ภาพที่ 4.105 ฉากสนามรบโซนเวทีกกลางแจ้ง งานอยุธยาจรดโลก	115
ภาพที่ 4.106 ฉากทัพพระลักษมณ์กับขบวนนางฟ้าและเทวดาของ อินทรชิตแปลงในโซนหน้าจอ	115

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่ 4.107-108 การแสดงโขนหน้าจอ งานพระราชพิธีพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ วันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2551 ณ เวทีกลางแจ้ง ท้องสนามหลวง	117
--	-----

บทที่ 5

ภาพที่ 5.1 แสดงกลไกภายในของหุ่นหลวง	122
ภาพที่ 5.2 หุ่นหลวง	122
ภาพที่ 5.3 หุ่นเล็กหรือหุ่นวังหน้า	123
ภาพที่ 5.4 หุ่นกระบอก	124
ภาพที่ 5.5 หุ่นกระบอก	124
ภาพที่ 5.6 หุ่นละครเล็ก	125

บทที่ 6

ภาพที่ 6.1 การละเล่นของหลวง “ระเบง”	130
ภาพที่ 6.2 การละเล่นของหลวง “โมงครุ่ม”	131
ภาพที่ 6.3 การละเล่นของหลวงกุลาตีไม้	133
ภาพที่ 6.4 แทงวิสัย	134
ภาพที่ 6.8 ตาโสดสู้กับควาย	135
ภาพที่ 6.9 กระอัวแทงควาย	135

บทที่ 7

ภาพที่ 7.1 ฉูดฉาดทศกัณฐ์ลงสวน	139
-------------------------------	-----

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่ 7.2 ฉุยฉายยอพระกลืน	139
ภาพที่ 7.3 รำชุดหนุมานจับนางเบญกาย	140
ภาพที่ 7.4 รำอาวุธ พลองกับไม้สั้น	140
ภาพที่ 7.5 รำแม่บท	140
ภาพที่ 7.6 ระบำกฤดาภินิหารจากเรื่อง เกียรติศักดิ์ไทย	141
ภาพที่ 7.7 เซิ้งโปงลาง	142
ภาพที่ 7.8 ฟ้อนสาวไหม	143
ภาพที่ 7.9 ฟ้อนม่านมงคล	143
ภาพที่ 7.10 เซิ้งแห่หยั้หมดแดง	144
ภาพที่ 7.11 เซิ้งกระบี่	144
บทที่ 8	
ภาพที่ 8.1 ลักคอ	148
ภาพที่ 8.2 เอียงศิระชะ	148
ภาพที่ 8.3 วงบน	150
ภาพที่ 8.4 วงกลาง	150
ภาพที่ 8.5 จีบคว่า	150
ภาพที่ 8.6 จีบหยาย	150
ภาพที่ 8.7 จีบตะแคง	150
ภาพที่ 8.8 การทรงตัวในท่ายืน	151
ภาพที่ 8.9 การทรงตัวในท่าก้าวขา	151

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่ 8.10 การนั่งพับเพียบ	151
ภาพที่ 8.11 การนั่งคุกเข่า	151
ภาพที่ 8.12 ก้าวหน้า	153
ภาพที่ 8.13 ก้าวข้าง	153
ภาพที่ 8.14 กระดกหลัง	153
ภาพที่ 8.15 กระดกเสี้ยว	153
ภาพที่ 8.16 ท่ารำสอดสร้อยมาลา	154
ภาพที่ 8.17 แสดงความหมายการใช้ท่า “ตัวเรา” ของ ตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์ และตัวลิง	155
ภาพที่ 8.18 ระเบ้านกสามหมู่	155
ภาพที่ 8.19 ระเบ้าไก่	156
ภาพที่ 8.20 ระเบ้าม้า	156
ภาพที่ 8.21 ระเบ้ากวาง	156
ภาพที่ 8.22 ท่ารำ “เจ็ดฉิน” หมายถึง สวयงาม	157
ภาพที่ 8.23 ระเบ้าโบราณคดี “ระเบ้าลพบุรี”	157
ภาพที่ 8.24 ระเบ้าโบราณคดี “ระเบ้าสุโขทัย”	158
ภาพที่ 8.25 ระเบ้าโบราณคดี “ระเบ้าศรีชัยสิงห์”	158
ภาพที่ 8.26 ระเบ้าวีรชัยสิง	159
ภาพที่ 8.27 ระเบ้าปลา	159
ภาพที่ 8.28 ตำราท่ารำรูประบายสีปิดทองในรัชกาลที่ 1	160
ภาพที่ 8.29 ท่ารำชื่อ ผาปลาเพียงไหล	161

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่ 8.30 ทำรำชื่อ พิสมัยเรียงหมอน	161
บทที่ 9	
ภาพที่ 9.1 หนังสัด หรือโขนสัด	165
ภาพที่ 9.2 การร้องเล่นลิเกเรียบของชาวอิสลาม	166
ภาพที่ 9.3 การแสดงลิเกลูกบทของนายวิโรจน์ วีระพัฒนานนท์	167
ภาพที่ 9.4 การแสดงลิเกทรงเครื่องของนายวิโรจน์ วีระพัฒนานนท์	168
ภาพที่ 9.5 เพลงพื้นบ้าน “เพลงเรือ”	170
ภาพที่ 9.6 การแสดงเพลงพื้นบ้าน “เต็นกำรำเคียว”	182
ภาพที่ 9.7 ฟ้อนซอน้อยไฉยา	185
ภาพที่ 9.8 หมอลำกลอนเกี้ยว	186
ภาพที่ 9.9 การเล่นเท็งบ้องกลองยาว	193
ภาพที่ 9.10 ฟ้อนเทียน	197
ภาพที่ 9.11 ฟ้อนภูไท	201
ภาพที่ 9.12 เซิ้งบั้งไฟ	201
ภาพที่ 9.13 เซิ้งกระตีบข้าว	203
ภาพที่ 9.14 เซิ้งกะหยัง	203
ภาพที่ 9.15 เรือมอันเร	205
ภาพที่ 9.16 ลิเกกลองยาว หรือลิเกยาว	206
ภาพที่ 9.17 หนังสัด	208
ภาพที่ 9.18 ร่องเง็ง	210

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่ 9.19	การแสดงโนรา	211
ภาพที่ 9.20	การแสดงมโหรี	212
บทที่ 10		
ภาพที่ 10.1	ศิระศรเทพที่ใช้ในพิธีไหว้ครู	217
ภาพที่ 10.2	ดอกมะเขือ	218
ภาพที่ 10.3	หญ้าแพรก	218
ภาพที่ 10.4	ดอกเข็ม	218
ภาพที่ 10.5	ข้าวตอก	218
ภาพที่ 10.6	พิธีไหว้ครูขอนแก่น	219
ภาพที่ 10.7	พิธีครอบครู	221
ภาพที่ 10.8	พิธีครอบครู	221
ภาพที่ 10.9	พระภคตฤๅษี	221
ภาพที่ 10.10	พระพิราพ	221
ภาพที่ 10.11	เทริด	221
ภาพที่ 10.12	พิธีมอบ	222
ภาพที่ 10.13	พิธีมอบ	222
ภาพที่ 10.14	สานุศิษย์รำถวายมือ	222
ภาพที่ 10.15	สานุศิษย์ “โขน” รำถวายมือ	222
บทที่ 11		
ภาพที่ 11.1	วงดนตรีสากลประกอบรำโขน	227
ภาพที่ 11.2	วงดนตรีไทยประกอบรำโขน	227

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่ 11.3 กรับ โทน ฉิ่ง ประกอบจังหวะรำโทน	227
ภาพที่ 11.4 การแต่งกายของรำวงมาตรฐาน	227
ภาพที่ 11.5 การแต่งกายแบบที่ 1	228
ภาพที่ 11.6 การแต่งกายแบบที่ 2	228
ภาพที่ 11.7 การแต่งกายแบบที่ 3	228
ภาพที่ 11.8 การแต่งกายแบบที่ 4	228
ภาพที่ 11.9 ทำรำสอดสร้อยมาลา	229
ภาพที่ 11.10 ทำรำชักแปงผัดหน้า	230
ภาพที่ 11.11 ทำรำส่าย	231
ภาพที่ 11.12 ทำรำส่าย (ควงคู่)	231
ภาพที่ 11.13 ทำรำสอดสร้อยมาลาแปลง	232
ภาพที่ 11.14 ทำรำรำยั่ว	233
ภาพที่ 11.15 ทำรำแขกเต้าเข้ารัง	234
ภาพที่ 11.16 ทำรำมาลาเพียงไหล่	234
ภาพที่ 11.17 ทำรำพรหมสี่หน้า	235
ภาพที่ 11.18 ทำรำยุงพ้อนหาง	235
ภาพที่ 11.19 ทำรำจ่อเพลิงกาฬ (ชาย) ชะนีรำยไม้ (หญิง)	236
ภาพที่ 11.20 ทำรำข้างประสานงา	237
ภาพที่ 11.21 จันท์ทรงกลดแปลง	237
ภาพที่ 11.22 ทำรำจันท์ทรงกลด (ชาย) ชัดจางนาง (หญิง)	238
ภาพที่ 11.23 ทำรำล่อแก้ว (หญิง) ขอแก้ว (ชาย)	238

บทที่ 1

สุนทรียนาฏศิลป์ไทย

ความเป็นมาของนาฏศิลป์ที่จะนำกล่าวในบทนี้ เพื่อเป็นความรู้เบื้องต้น ได้แก่ ความหมายของ คำว่า สุนทรียนาฏศิลป์ มูลเหตุของการเกิดนาฏศิลป์ และตำนานการกวนน้ำอมฤต อันเป็นปฐมบทการละคร

1.1 ความหมายของคำว่าสุนทรียนาฏศิลป์ไทย

คำว่า **สุนทรีย** (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542: 1205) ให้ความหมายว่า เกี่ยวกับความนิยม ความงาม สุนทรีย เป็นความงามที่มีความบริสุทธิ์ สร้างจากสติปัญญา และจิตใจของศิลปิน มีความละเอียดอ่อนแห่งความงาม มีความวิจิตรพิสดาร ก่อให้เกิดอารมณ์สะท้อนใจแก่ผู้พบเห็น เกิดพุทธิปัญญา ได้รับรู้เข้าใจความงามของศิลปะการแสดง

คำว่า **นาฏศิลป์** เป็นคำสมาส แยกได้เป็น 2 คำ คือ **นาฏ** และ **ศิลป์**

นาฏ หมายถึงการร่ายรำและการเคลื่อนไหวไปมา สันสกฤตใช้รูปศัพท์ คำว่า “นฤตย” ภาษามคธ ใช้คำว่า “นจ” และ “นฤตย” เป็นชื่ออย่างหนึ่งของการพ่อนรำบวงสรวงพระผู้เป็นเทวาลัยโดยเลือกเอาจังหวะและท่ารำที่เต็มไปด้วยท่าเคารพสักการะ และเลือกแสดงตอนที่เป็นการกระทำนบเนื่องในชีวิตประวัติของพระผู้เป็นเจ้าของ ส่วนคำว่า “นจ” มีคำอธิบายเพิ่มเติมอีก ได้แก่ การพ่อนรำ นับตั้งแต่การพ่อนรำพื้นเมืองของชาวบ้าน เช่น รำโทน ตลอดไปจนถึงการพ่อนที่เรียกว่า ระบำของนางรำ (ที่กล่าวถึงในกฎหมายเก่า) ระบำเดี่ยว ระบำคู่ ระบำชุด หรือระบำของนางนัจจะ ซึ่งมีอยู่ในอินเดียจนบัดนี้

ศิลปะ ความหมายของศิลปะกว้างขวางออกไปตามความคิดของแต่ละแขนงสาขา ซึ่งจะกำหนดแน่นอนไม่ได้ เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ในสมัยแรกๆ ศิลปะหมายถึงการช่างทั่วไป ต้องใช้ฝีมือปฏิบัติโดยอาศัยมือ ความคิด และความชำนาญในการที่จะประกอบวัตถุนั้นๆ ให้บังเกิดความงดงามประณีตละเอียดอ่อน ก่อให้เกิดความชื่นชมยินดีแก่ผู้ได้พบเห็น

ศิลปะ อาจหมายถึงการแสดงออกเพื่อสนองความต้องการทางอารมณ์ การลอกเลียนแบบ การถ่ายทอดความหมายต่างๆ หรือเป็นสิ่งที่มนุษย์เกิดจินตนาการในอันที่จะแสดงคุณค่าแห่งความงามออกมาในรูปแบบต่างๆ หรือได้พบเห็นจากธรรมชาติ แล้วนำมาดัดแปลงประดิษฐ์ขึ้นให้มีความวิจิตรละเอียดอ่อนซาบซึ้ง

ศิลปะนั้นย่อมเกิดขึ้นได้ทุกขณะ ธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งที่จะนำศิลปะอันสูงส่งปรากฏแก่มวลมนุษย์
คือเป็นแรงบันดาลใจ ศิลปะที่เกิดขึ้นนั้นจะต้องให้ความเพลิดเพลิน นิยมยินดี ซาบซึ้งแก่ผู้ดูและผู้ชม รวมทั้ง
ความคิด สติปัญญา ความงามทางด้านสุนทรียภาพ

ศิลปะ เป็นคำภาษาสันสกฤต (ส.ศิลปะ; ป.ศิลปะ ว่า มีฝีมือยอดเยี่ยม) ซึ่งหมายถึงการแสดงออกมา
ให้ปรากฏขึ้นอย่างงดงามน่าพิงชม ก่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจ ตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า “Arts”

ศิลปะ อาจแบ่งแยกออกได้หลายแขนงตามความสำคัญได้ดังนี้

1) วิชาศิลปะ หรือประณีตศิลป์ (Fine Arts) เป็นศิลปะแห่งความงามที่มุ่งหมายเพื่อช่วยสนองความ
ต้องการทางอารมณ์ จิตใจ และ สติปัญญา ก่อให้เกิดความสะเทือนใจ นับเป็นศิลปะบริสุทธิ์ที่สร้างสรรค์จาก
สติปัญญา จิตใจ ร่วมกับความเจริญทางด้านสุนทรียภาพของศิลปินแต่ละคน แสดงออกโดยใช้ฝีมือเป็นส่วน
ใหญ่แบ่งออกเป็น 5 ประเภท คือ

- (1) วรรณกรรม (Literature)
- (2) ดนตรีและนาฏศิลป์ (Music and Drama)
- (3) จิตรกรรม (Painting)
- (4) ประติมากรรม (Sculpture)
- (5) สถาปัตยกรรม (Architecture)

วิชาศิลปะทั้ง 5 ประเภทนี้ก่อให้เกิดอารมณ์และพุทธิปัญญา กล่าวคือ มนุษย์อาศัยศิลปะเพื่อแสวงหา
ความดี และความบันเทิงให้แก่จิตใจตน เห็นคุณค่าทางศาสนาและวรรณคดี ความงามสง่าทางสถาปัตยกรรม
บังเกิดความพอใจและมีอารมณ์คล้อยตามไปกับความรู้สึกนึกคิดของเรื่องราวและการแสดงออกของศิลปิน

2) ประยุกต์ศิลป์ (Applied Arts) เป็นศิลปะแห่งอรรถประโยชน์ เพื่อสนองความต้องการทางอารมณ์
และด้านวัสดุที่ก้าวหน้า โดยนำไปใช้ประโยชน์เกี่ยวกับหัตถกรรมและโภคภัณฑ์ เช่น เครื่องใช้ภายในบ้าน การ
ประดิษฐ์เครื่องแต่งกาย อาหาร ซึ่งศิลปะนี้อาจประดิษฐ์ขึ้นด้วยเครื่องมือหรือเครื่องจักร

3) มัณฑนศิลป์ (Decorative Arts) เป็นศิลปะแห่งการตกแต่งประดับประดาเช่นการตกแต่งสวน
อาคาร สถานที่ต่างๆห้องรับแขก โดยใช้ศิลปะในการจัดตกแต่งในสถานที่หรืออาคารนั้นมีความงามส่งเสริม
คุณค่าทางจิตใจและอารมณ์

4) อุตสาหกรรมศิลป์ หรือพาณิชย์ศิลป์ (Industrial or Commercial Arts) เป็นศิลปะที่สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยส่วนใหญ่ ทำเป็นอุตสาหกรรมในครอบครัว หรือในโรงงาน อันเป็นผลิตผลเพื่อการเงิน เช่น การปั้นรูปปั้นต่างๆ การผลิตเครื่องปั้นดินเผา งานไม้ งานโลหะ เป็นต้น ส่วนด้านพาณิชย์ศิลป์นั้น คือศิลปะเกี่ยวกับการค้า ซึ่งต้องพยายามออกแบบให้เหมาะสมและถูกรสนิยมของประชาชนทำให้เกิดความต้องการซื้อได้แก่ ศิลปะการโฆษณา การจัดตู้โชว์ ภาพโปสเตอร์

5) ศิลปะบริสุทธิ์ (Pure Arts) เป็นศิลปะเพื่อสนองตอบอารมณ์ของศิลปินในการแสดงผลงานของตนออกมาในรูปแบบความคิดอิสระ โดยมีได้มุ่งหวังให้ศิลปะ ที่ผลิตขึ้นนั้น มีผลทางการเงินเป็นสำคัญ นับเป็นศิลปะที่ผลิตขึ้นเพื่อศิลปะโดยแท้จริง

6) ศิลปะที่มีรูปทรง (Plastic Arts) มีคุณค่าเชิงสามมิติ (Three Dimensions) มีความกว้าง สูง (ยาว) และความลึก (มีปริมาตรและน้ำหนัก) ศิลปะประเภทนี้ ได้แก่ จิตรกรรม ภาพพิมพ์ (Graphic Arts) รวมทั้ง ประติมากรรมและสถาปัตยกรรมด้วย

ศิลปะที่กล่าวมานี้ ล้วนแต่เป็นศิลปะที่มีคุณค่าทางความงามในแต่ละสาขาตามแนวต่างๆ การให้ความคิด การสร้างสรรค์แตกต่างกันไป สรุปรวมความได้ว่า ศิลปะทุกประเภทมีจุดมุ่งหมายเป็นจุดเดียวกันคือ สร้างขึ้นเพื่อให้เป็นที่นิยมยินดี ชัดเจนความคิดและจิตใจให้ผ่องใส อันจะก่อให้เกิดความสุขแก่มวลมนุษย์โดยทั่วไป

ศิลปะ ได้แก่ สิ่งที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นโดยดัดแปลงจากธรรมชาติให้ประณีตงดงาม

ฉะนั้น คำว่า “สุนทรียนาฏศิลป์ไทย” จึงประมวลได้ว่า หมายถึงความงามของการฟ้อนรำที่มนุษย์หรือศิลปินประดิษฐ์ขึ้นจากธรรมชาติด้วยความประณีตลึกซึ้ง เพียบพร้อมไปด้วยความวิจิตรบรรจงอันละเอียดอ่อน นอกจากหมายถึงการฟ้อนรำ ระบำ รำ เต้นของไทยแล้ว ยังหมายถึงการขับร้อง การบรรเลง และการแต่งกายในศิลปะการแสดงของไทยอีกด้วย

1.2 มูลเหตุของการเกิดนาฏศิลป์

นาฏศิลป์หรือศิลปะแห่งการร่ายรำ สันนิษฐานว่า มีมูลเหตุสำคัญที่เกิดขึ้น 2 ประการ คือ

ประการที่ 1 เกิดจากธรรมชาติ มนุษย์มีการเคลื่อนไหวอริยาบถ เช่น แขน ขา เอว หน้าตา จากการเคลื่อนไหวนี้เป็นมูลฐานแห่งการฟ้อนรำ หรือการที่มนุษย์แสดงอารมณ์ออกมาตามความรู้สึกในใจเป็นท่าทาง กิริยาอาการต่างๆ เช่น โกรธ รัก โศกเศร้า เสียใจ มนุษย์จึงได้นำมาดัดแปลงให้มีความงดงามเป็นท่าทางการร่ายรำ และดนตรี หรือศิลปะประเภทอื่นๆ ปรับปรุงจนเป็นที่นิยมและเสริมคุณค่าในด้านศิลปะมากขึ้น

ประการที่ 2 เกิดจากการบวงสรวงบูชาเทพเจ้า แต่โบราณมนุษย์ทุกชาติทุกภาษาไม่มีสิ่งอื่นใดอันจะยึดเป็นที่พึ่งทางจิต หรือเครื่องเคารพสักการะเหมือนปัจจุบัน เทพเจ้าหรือพระผู้เป็นเจ้าจึงเข้ามามีบทบาทสำคัญในชีวิตของมนุษย์ ซึ่งเกิดขึ้นจากการสมมติ เมื่อมีการรวมพลังจิตมากเข้าก็ทำให้สิ่งสมมติมีความศักดิ์สิทธิ์ ประสบความสำเร็จในที่ปรารถนา เช่น ชาวญี่ปุ่นนับถือดวงอาทิตย์ เป็นการบูชาความสำคัญของดวงอาทิตย์ที่ให้ความร้อนและแสงสว่าง คนไทยมีความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ภูตผี เทพารักษ์ เจ้าป่าเจ้าเขา มีการบวงสรวงบูชาด้วยการบูชารำรำ ด้วยอาหาร หรือสรรพสิ่งอันควร ชาวแอฟริกา คนป่า ชาวเขามีกการบวงสรวงบูชาโดยการขบร้องและเต้นตามจังหวะ เป็นแบบแผนวัฒนธรรมของแต่ละเชื้อชาติไป ชาวอินเดียบูชาเคารพนับถือเทพเจ้า มีการขบร้องรำราสวดอ่อนวอนเทพเจ้า และมีความเชื่อว่าการพ้อนรำเป็นของพระผู้เป็นเจ้าทรงคิดประดิษฐ์ขึ้น แล้วนำมาสั่งสอนให้แก่มนุษย์พ้อนรำ เพื่อความเป็นสวัสดิมงคล การพ้อนรำตามทิวบัญญัติเชื่อว่าจะได้รับประโยชน์ และไปสู่สุคติเบื้องหน้า

ตามตำนานการพ้อนรำของอินเดียได้กล่าวถึงพระมหาเทพ 2 พระองค์ ที่เป็นบรมครูของตำนานการพ้อนรำ คือ ตำนานพระอิศวร และตำนานพระพรหม

ตำนานพระอิศวร

เป็นตำราพ้อนรำที่พราหมณ์ชาวอินเดียนำเข้ามาฝึกสอนในสยามประเทศ เรียกชื่อว่า “นาฏศาสตร์” พระภคตมุนีแต่งขึ้นไว้ อ้างว่าพระอิศวรผู้เป็นเจ้าเป็นบรมครูของการพ้อนรำ (สมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี 2546 : 14-20) ไว้ดังนี้

กล่าวถึงพระอิศวรทรงตั้งตำราพ้อนรำอยู่ในโกยิลปุราณะ ว่าในสมัยกาลครั้งหนึ่งมีฤๅษีพวกหนึ่งตั้งอาศรมอยู่กับภรรยาในป่าตาระกะ พวกฤๅษีได้ประพุดือนาจารฝ่าฝืนทิวบัญญัติไม่ยำเกรงพระผู้เป็นเจ้าพระอิศวรทรงขัดเคือง จึงชวนพระนารายณ์เสด็จลงมายังมนุษย์โลกเพื่อจะทรมานฤๅษีทรยศพวกนั้น

พระอิศวรทรงแปลงพระองค์เป็นโยคีหนุ่ม ให้พระนารายณ์แปลงเป็นภรรยาสาว มีสิริรูปน่าพิศวาส ทั้งสองพระองค์ ตรงไปสู่ป่าตาระกะนั้น พวกฤๅษีเห็นเข้าก็พากันเกิดกำหนดลุ่มหลงรักใคร่ฉันทนารายณ์ ฝ่ายภรรยาของพวกฤๅษีก็พากันลุ่มหลงรูปทรงของโยคีอิศวร เกิดวิวาทกันเป็นโกลาหลด้วยอำนาจราคะจริต แต่พยายามเกี่ยวพาราสาอย่างใดก็ไม่สมปรารถนา จนพวกฤๅษีเกิดโทษะพากันสาปพระเป็นเจ้าทั้งสองพระองค์ก็หาเป็นอันตรายไม่ พวกฤๅษีจึงเนรมิตเสื่อขึ้นจะให้กีดกันโยคีกับภรรยา พระอิศวรก็ฆ่าเสื่อนั้นถลกเอาหนังทำจัมขันธ์เสีย เนรมิตนาคขึ้นจะให้พันพิษทำอันตราย พระอิศวร ก็จับเอานาคไปทำสายสังวาลเสีย พวกฤๅษีก็มีรู้ที่จะทำอย่างไรต่อไป

พระอิศวรเห็นว่าพวกฤๅษีสิ้นฤทธิ์แล้ว จึงทรงพ้อนรำทำปาฏิหาริย์ ขณะนั้นมียักษ์ค่อมตนหนึ่ง ชื่อ มุยะกะละ (อสุรมูลาคณี) เข้ามาช่วยพวกฤๅษี พระอิศวรจึงเอาพระบาทข้างหนึ่งเหยียบยักษ์ค่อมนั้นไว้แล้ว ทรงพ้อนรำต่อไปจนหมดกระบวณ พวกฤๅษีก็สิ้นทิฐิยอมรับผิด ทูลขอขมาโทษแก่พระผู้เป็นเจ้าทั้งสอง

ภาพที่ 1.1 พระอิศวรปางนาฏราช
ที่มา: sites.google.com, 2561.

เมื่อทรมานฤๅษีสำเร็จแล้ว พระอิศวรเสด็จกลับคืนไปยังเขาไกรลาส พระนารายณ์ก็เสด็จกลับคืนไปยังเกษียรสมุทร

ครั้งนั้นพญานันตนาคราชได้โดยเสด็จพระเป็นเจ้าเมื่อไปปราบพวกฤๅษี ได้เห็นพระอิศวรทรงพ้อนรำงามพิศวงติดใจ ครั้นตามพระนารายณ์กลับถึงเกษียรสมุทร ยังอยากจะได้ใคร่ดู พระอิศวรทรงพ้อนรำจึงทูลวอนพระนารายณ์ พระนารายณ์ตรัสว่าที่จะให้ไปทูลเชิญพระอิศวรทรงพ้อนรำอีกนั้นไม่ได้ ถ้าพญานันตนาคราชอยากจะได้พ้อนรำอีก ก็จงไปตั้งตบะกิจพิธิบูชาที่เชิงเขาไกรลาสให้พระอิศวรทรงพระเมตตาประทานพร จึงทูลขอพรให้ได้ดูทรงพ้อนรำตามประสงค์ พญานันตนาคราชก็ทำตามพระนารายณ์ทรงแนะนำ

ด้วยอำนาจตบะกิจพิธิของพญานันตนาคราช ร้อนถึงพระอิศวรก็เสด็จลงมาประทานพรว่าแล้วแต่จะต้องการสิ่งอันใดให้เลือกเอาจะทรงประสาทให้สมประสงค์ พญานันตนาคราชกราบทูลว่า สิ่งอันใดบรรดามีในไตรภพนั้นไม่ยอดได้ทั้งนั้น ขอประทานพรข้อเดียวแต่ให้ได้เห็นพระเป็นเจ้าทรงพ้อนรำ อีกสักครั้งหนึ่ง พระอิศวรก็รับคำ และตรัสว่าจะลงไปรำให้ดูในมนุษย์โลก ณ ตำบลจิตัมพรัม อันเป็นที่ท่ามกลางโลกครั้งถึงวันกำหนดพระอิศวรก็เสด็จลงมายังตำบลจิตัมพรัม พร้อมด้วยเทพนิกรเป็นบริวาร ทรงเนรมิตสุวรรณศาลาขึ้น แล้วพ้อนรำตามที่ได้ประทานพรแก่พญานันตนาคราชไว้อีกครั้งหนึ่ง

ในการพ้อนรำครั้งที่ 3 พระอิศวรเป็นเจ้าเสด็จประทับอยู่ท่ามกลางเทวสภาบนเขาไกรลาสมีพระประสงค์จะทรงแสดงการพ้อนรำให้เป็นแบบฉบับ จึงเชิญพระอุมาให้ประทับเป็นประธานเหนือสุวรรณบัลลังก์ให้พระสร้อยตีติดพิณ ให้พระอินทรเป่าขลุ่ย ให้พระพรหมตีฉิ่ง ให้พระลักษมีขับร้อง และให้พระนารายณ์ตีโทน พระอิศวรทรงพ้อนรำให้เทพดาและฤๅษี คนธรรพ์ ยักษ์ นาคทั้งหลายซึ่งขึ้นไปเฝ้าได้ชมอีกครั้งหนึ่ง การพ้อนรำในครั้งนี้ทรงมีพระบัญชาให้พระภคตมุนีบันทึกร่างเป็นตำราการพ้อนรำขึ้น เรียกว่าตำรา “นาฏยศาสตร์” หรือ “ภคตศาสตร์”

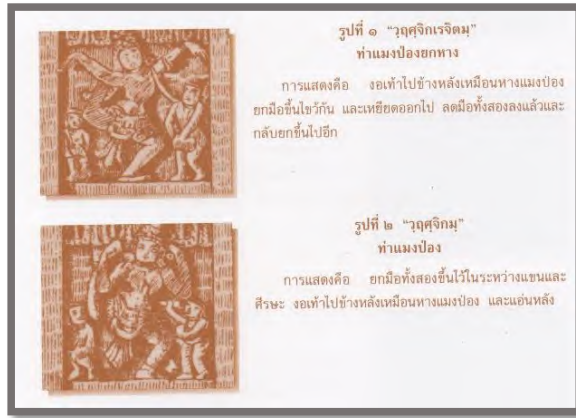
ภาพที่ 1.2 พระภารตมุนี ผู้รจนา “นาฏยศาสตร์”
ที่มา: ผู้เขียน, 2559.

เรื่องตำนานดังกล่าวมา พวกชาวอินเดียถือว่าที่เมืองจัทัมพรัมอันอยู่ในประเทศอินเดียข้างฝ่ายใต้ (ในมณฑลมัทราส) เป็นที่พระอิศวรได้เสด็จลงมาแสดงตำราฟ้อนรำในมนุษยโลก ครั้นนานมาก็สร้างเทวรูปพระอิศวร ปางเมื่อทรงแสดงการฟ้อนรำ เรียกว่า “นาฏราช” (เราเรียกเทวรูปเช่นนี้ว่า ปางปราบอสูรมุลาคนี) แล้วถ่ายแบบกันสร้างต่อออกไปแพร่หลาย รวมทั้งประเทศไทย เพราะพวกพราหมณ์ที่มาเป็นครูบาอาจารย์ในประเทศไทยก็มาจากอินเดียข้างฝ่ายใต้

ภาพที่ 1.3 เทวสถานนาฏราช เมืองจัทัมพรัม ประเทศอินเดียตอนใต้
ที่มา : www.taraarryatravel.com, 2555.

ที่เมืองจัทัมพรัมปัจจุบันยังปรากฏเทวสถานแห่งหนึ่งสร้างไว้แต่เมื่อราว พ.ศ. 1800 ลายเครื่องประดับซุ้มจำหลักเป็นรูปพระอิศวรทรงฟ้อนรำครบทั้ง 108 ท่า ตามที่มีในตำราของพระภารตฤषี รูปท่ารำพระอิศวรที่ปรากฏอยู่ ณ เทวสถานเมืองจัทัมพรัม พนักงานในรัฐบาลมณฑลมัทราสได้คัดมาพิมพ์ไว้ในหนังสือรายงานตรวจของโบราณ เมื่อ ค.ศ. 1914 มีฉบับอยู่ในหอสมุดในตำรานาฏยศาสตร์ว่า ท่ารำเป็นมูลมี 32 ท่า เอาท่าเหล่านั้นมาติดต่อประสมกัน เป็นท่า ต่างๆ ขึ้นรวมเป็น 108 ท่า บัญญัติชื่อสำหรับเรียก และมีคำอธิบายบอกไว้ดังตัวอย่าง

ภาพที่ 1.4 ตัวอย่างท่าฟ้อนรำของพระอิศวร
ที่มา: กรมศิลปากร, 2540: 75.

ตำนานพระพรหม

ตามตำนานพระพรหม (สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๕, 2546: 20) เชื่อว่า พระพรหมเป็นผู้สร้าง
การฟ้อนรำขึ้นตามคำขอของพระอินทร์และเทวดาทั้งหลาย พระพรหมได้สร้างนาฏยเวทขึ้นเพื่อให้ทุกคน
ทุกวรรณะเข้าถึงนาฏยเวทนี้ได้ (กรมศิลปากร, 2511: 5-6)

พระพรหมทรงสร้างการฟ้อนรำขึ้นจากพระเวททั้งสิ้น ได้แก่

ปาฐยะ	คือ คำพูด คำเจรจา	จาก ฤคเวท
คีตะ	คือ การขับร้อง	จาก สามเวท
อภินิย	คือ สีสันทนาการ	จาก ยชุรเวท
รส	คือ อารมณ์	จาก อาถรรพเวท

พระพรหมทรงหยิบยกพระเวททั้ง 4 มารวมแล้วทรงกระทำปริกรรมเกิดเป็นศิลปะแห่งการฟ้อนรำ
เรียกว่า "นาฏยเวท" เป็นพระเวทที่ 5 และประทานให้แก่พระภรตมุนีได้นำไปฝึกหัดถ่ายทอด ได้แก่ บุตร 100
คน ของพระภรตมุนี และนำมาสอนแก่นมนุษย์โลก

ในการสร้างนาฏยเวทครั้งนี้พระพรหมได้ให้พระอิศวรและนางอัปสรฟ้อนรำให้เห็นความงามของ
กระบวนท่ารำในอารมณ์ต่าง ๆ รวมทั้งท่ารำที่เป็นแม่ทำให้พระภรตมุนีเข้าใจพร้อมด้วยบุตร 100 คนให้เข้าใจ
ถึงหลักการเรียนรู้และการนำไปใช้ในวิชานาฏยศาสตร์

ตำรานาฏยศาสตร์ ทางตำนานของพระพรหม ยังกล่าวถึงวิธีแสดงละคร การสร้างโรงละครเทพรักษา
โรงละคร การแสดงละครเรื่องกวนน้าอมฤตตามคำสั่งของพระพรหมอธิบายกระบวนท่ารำ 108 ท่า
ท่าเคลื่อนไหว 32 ท่า ท่าขยับ 4 ท่า วิธีการฟ้อนรำ วิธีการโหมโรงและเรื่องรส (อารมณ์ต่าง ๆ) ที่เกิดขึ้นใน
การแสดงละคร

กระบวนท่ารำของพระอิศวร และความรู้เกี่ยวกับเรื่องการฟ้อนรำ ความรู้ในเรื่องขององค์ประกอบ
ของการแสดงละครบันทึกไว้ในตำรา "นาฏยศาสตร์" โดยพระภรตมุนี